

33. "Profession de foi молодих українців" // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Мюнхен, 1983. – Т.1.
34. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К., 2001.
35. Прицак О. У сторіччя народин М. Грушевського // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – Нью-Йорк, 1968.
36. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – К., 1996.
37. Украинский вестник. – 1906. – №2.
38. Грушевський М. Велике діло // Україна. – 1929. – №1.
39. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал і його ідеологічні попередники // Історичні есе. – К., 1994. – Т.2.
40. Южные записки (Катеринослав).

SUMMARY

In the context of the socio-economic preconditions of the Ukrainian revolution the author shows the positions of an industrial and intellectual elite in Ukraine on the eve of the World War I. The relations between the national and territorial tendencies in the political life are researched.

М.О. Фролов

РОЗЛАМ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ЕЛІТИ: ОСОБЛИВОСТІ БОРОТЬБИ ПРОТИ ПРИХИЛЬНИКІВ Л. ТРОЦЬКОГО В УКРАЇНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Боротьба більшовиків з вигаданими та існуючими "націонал-ухильниками", патріотично налаштованими інтелігентами, незадоволеними своїм становищем робітниками і селянами поєднувалась з участю у боротьбі за владу в СРСР, яка почалась між різними елітарними угрупованнями РКП(б) ще за життя В.І. Леніна.

Ця проблема, на жаль, мало привертає увагу сучасних вітчизняних дослідників, хоча за радянських часів було створено величезну кількість наукових робіт, які не наближали до істини, а віддаляли від неї. Образи Л.Д. Троцького, Г.О. Зінов'єва та Л.Б. Каменєва, як образи негативні, ворожі нашому народові, міцно увійшли у свідомість радянських людей старшого покоління [1.-С.114-121; 2.-С.62-74].

Питання про можливість чи неможливість побудови соціалізму в окремо взятій країні – СРСР, а також найближчі перспективи розвитку світової революції, апологетом якої був в очах партійного загалу Л.Д. Троцький, розкололо більшовицьку еліту в 1922-1923 рр. на декілька частин. Для сучасників, що розумілись на питаннях більшовизму та ситуації в СРСР, це було досить логічним і передбачуваним. Каталізатором цього розколу стала важка хвороба В.І. Леніна, яка наприкінці 1922 р. фактично вибила його з участі в активній політиці. Саме так пояснював розкол серед більшовицьких вождів у 1923 р. німецький дипломат тих часів Густав Хільгер [3.-С.240-241].

Відомо, що ще під час хвороби В.І. Леніна, після того, як у 1922 р. за його ініціативою Й.В. Сталін був обраний генеральним секретарем ЦК РКП(б), у політбюро ЦК більшовицької партії склалась "трійка" вождів, яка почала робити активні спроби перебрати на себе всі основні керівні важелі влади в СРСР. У "трійку" входили Г.О. Зінов'єв, Л.Б. Каменєв, Й.В. Сталін. Ситуативно їх підтримували М.О. Бухарін, О.І. Риков, М.П. Томський, М.В. Фрунзе, Я.Е. Рудзутак та інші впливові й відомі партійному загалу більшовицькі лідери. З метою позбавлення реальної влади Льва Давидовича Троцького – другого за популярністю і реальним впливом у новоствореній

країні (СРСР) більшовицького вождя – з 1923 р. “трійка” почала широкомасштабний наступ проти нього.

Авторитет Л.Д. Троцького серед партійного загалу РКП(б) сформувався під впливом його визначної ролі у роки революції та громадянської війни. Він стояв біля витоків створення у короткі терміни багатомільйонної Червоної Армії, суттєво сприяв перемозі більшовиків у громадянській війні. Обіймаючи до січня 1925 р. посаду голови Реввійськради і займаючи, на перший погляд, впевнено і міцно місце члена політбюро ЦК РКП(б), Л.Д. Троцький в очах більшої частини комуністів і населення країни був тією особою, яка могла змінити В.І. Леніна біля керма партії та держави. Важливим було і те, що Л.Д. Троцького відкрито підтримував керівник могутнього важеля влади у СРСР – органів держбезпеки (ЧК-ОДПУ) Ф.Е. Дзержинський [4.-С.282]. Про це не згадувалось в офіційних біографіях останнього у радянські часи, тому що могло спотворити вигаданий партійними “іміджмейкерами” життєвий шлях кристалево “чистого, залізного” Фелікса [Див., напр. 5.-С.511]. Але ця підтримка Ф.Е. Дзержинським Л.Д. Троцького у 1923-1925 рр. мала конкретні прояви на всій території СРСР, хоча не члену політбюро ЦК РКП(б) Ф.Е. Дзержинському, перевантаженому великою кількістю високих державних посад і обмеженому партійною дисципліною, було важко реалізувати свої погляди на місце Л.Д. Троцького у політичній еліті СРСР.

Х.Г. Раковський – голова Раднаркому УСРР та член політбюро ЦК КП(б)У в 1919-1923 рр. був найвідомішим і найвпливовішим представником тієї елітарної групи більшовиків, яка активно підтримувала Л.Д. Троцького у боротьбі за владу всередині політичної еліти СРСР у 20-і роки. У 1921-1923 рр. “трійка” вождів – Г.О. Зінов’єв, Л.Б. Каменєв, Й.В. Сталін – добре знала про прихильність Х.Г. Раковського до В.І. Леніна та Л.Д. Троцького. Вони здогадувались або знали про те, що саме Х.Г. Раковський, відвідавши у 1922 р. хворого В.І. Леніна у підмосковних Горках, повідомив його про сталінський план утворення СРСР на основі “автономізації” радянських республік. Як відомо, В.І. Ленін, апелюючи до Л.Д. Троцького та більшовицької еліти, зміг суттєво вплинути на перебіг подій, які закінчились утворенням СРСР на засадах, відмінних від тих, які пропонував Й.В. Сталін. Про те, що саме Х.Г. Раковський може очолити в Україні активну протидію їх амбітним планам, перебрати та монополізувати всю повноту політичної влади в СРСР, “трійка” вождів переконалась у першій половині 1923 р. під час низки різноманітних нарад і зустрічей у Москві та особливо з виступів і поведінки Х.Г. Раковського на XII з’їзді РКП(б). Останній це відчув і зрозумів. 18 липня 1923 р. тільки-но звільнений з усіх державних та партійних посад в Україні та призначений повноважним представником СРСР у Великобританії Х.Г. Раковський написав листа Й.В. Сталіну, а копії надіслав членам ЦК і ЦКК-РСІ РКП(б) та членам політбюро ЦК КП(б)У. З приводу своїх відносин з “трійкою” антитроцькістськи налаштованих вождів Х.Г. Раковський у цьому листі писав: “Особливе ставлення до мене товаришів, які керують політбюро, проявилось набагато раніше. Особливо воно стало очевидним для членів нашої організації на Україні, а також для деяких членів організації в Росії, під час XII партійного з’їзду” [6.-С.127].

В.Ю. Мельниченко – дослідник політичного та життєвого шляху Х.Г. Раковського переконує у своїх розвідках, що “трійка” вождів, і особливо Й.В. Сталін, цілеспрямовано перемістили Х.Г. Раковського з України, з метою послаблення позицій Л.Д. Троцького і його політичних прихильників в Україні. У самого Х.Г. Раковського цей висновок не викликав сумніву, як не викликав сумніву у Л.Д. Троцького. Останній взагалі мав відомості, що Й.В. Сталін і вірна йому частина апарату ЦК РКП(б) наприкінці 1922 р. почала готувати справжню змову проти Х.Г. Раковського з метою його усунення з України [6.-С.27].

У липні 1923 р. Х.Г. Раковський, після значних вагань і нічних роздумів, підкорився партійній дисципліні та поїхав до Лондона. Відпрацювавши більше трьох років

радянським послом у Лондоні та Парижі, він повернувся в Україну і, відвідавши Харків, Катеринослав, Запоріжжя та ще деякі великі міста України, намагався підняти партійний загаль, а головне – партійно-державний апарат УСРР, який вже йшов за іншими керманичами. Тому Х.Г. Раковський у 1926 р. вже не зміг протиставити українських комуністів елітарному угрупованню у ВКП(б) на чолі з Й.В. Сталіним, бо це була інша за складом КП(б)У, а головне – повністю переорієнтована на Й.В. Сталіна та Л.М. Кагановича.

Боротьба за владу в середовищі більшовицької еліти СРСР набула в 1923-1924 рр. форми партійної дискусії. Вона мала запеклий, активний, жорсткий характер не тільки у двох столицях та великих містах РСФРР, але і в радянських республіках. Вітчизняний історик В.А. Греченко з цього приводу пише: “Спочатку дискусія проходила у прихованій формі, без розголосу, коли обговорювались листи Л.Д. Троцького та 46 його прихильників, у яких зазначались значні недоліки в політиці. Ситуація обговорювалась на жовтневому пленумі ЦК та ЦКК ВКП(б), в якому взяли участь й представники України. Пленум не підтримав опозицію, але зупинити обговорення політичних питань верхівка ЦК вже не могла. Тому вирішено було почати дискусію згори публікацією статті члена політбюро Г. Зінов’єва з тим, щоб утримувати основні ниті дискусії в руках. У своїй статті той досить реалістично зазначив, що “у внутріпартійному житті за останній час, без сумніву, спостерігається надмірний штиль, місяцями навіть застій... Головна наша біда в тому, що всі найважливіші питання йдуть у нас зверху вниз уже заздалегідь вирішеними” [1.-С.115].

Привертає до себе увагу назва статті Г.О. Зінов’єва, що вперше була опублікована у центральній партійній газеті “Правда” 7 листопада 1923 р., тобто у день шостої річниці жовтневого перевороту 1917 р., – “Нові завдання партії”. Сама назва вже свідчила про те, що Г.О. Зінов’єв хотів перебрати на себе від В.І. Леніна право ставити перед РКП(б) нові політичні завдання, серед яких, як це не дивно, бачилось завдання розвитку та розширення загальнопартійної демократії, підкреслювалось право комуністів на дискусію та вільний обмін думками [7]. Дуже скоро стане зрозумілим, що “трійка” вождів підхопила ідею загальнопартійної дискусії, яка вже фактично почалась для того, щоб виявити прихильників Л.Д. Троцького та розгромити їх політично разом з їхнім вождем.

Тому перебіг партійної дискусії у 1923-1924 рр. в УСРР жорстко контролювався “трійкою”. На її бік в Україні відразу перейшли такі впливові представники політичної еліти республіки, як Г.І. Петровський, Д.З. Мануїльський, Е.Й. Квірінг, В.Я. Чубар, В.П. Затонський, Д.З. Лебідь, М.В. Фрунзе, М.М. Хатаєвич, П.П. Постишев, К.О. Кіркїж, М.Ф. Владимирський. На бік “трійки” став і М.О. Скрипник, який тоді займав важливі посади наркома юстиції та генерального прокурора УСРР, хоча вже у той час його особисті стосунки з Й.В. Сталіним були найгіршими.

Вже восени 1923 р. представникам політичної еліти УСРР стало зрозуміло, чому 10 квітня того ж року першим секретарем ЦК КП(б)У було обрано Е.Й. Квірінга, якого політбюро ЦК РКП(б), з ініціативи “трійки” вождів, безпосередньо нав’язало партійному активу КП(б)У, відмінивши попереднє рішення керівництва КП(б)У про призначення Е.Й. Квірінга на іншу посаду. По-перше, Г.О. Зінов’єв, Л.Д. Каменєв та Й.В. Сталін знали про антитроцькістські погляди Е.Й. Квірінга, а, по-друге, вони розуміли, що перший керівник ЦК КП(б)У – це та особа в Україні, яка в 1922-1923 рр. урівноважувала авторитет і вплив голови Раднаркому УСРР Х.Г. Раковського у більшовицькій еліті республіки. Тобто “трійка” побачила в особі Е.Й. Квірінга діяча, який повинен був продовжити справу свого попередника на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У Д.З. Мануїльського щодо зменшення впливу і обсягів влади Х.Г. Раковського та можливого його усунення з України. Коли це відбулось влітку 1923 р., Е.Й. Квірінг фактично став першою особою в ієрархії влади в Україні.

Під керівництвом Е.Й. Квірінга ЦК КП(б)У у дискусії 1923-1924 рр. досить впевнено привів партійний загальний Український до масової підтримки лінії “трійки” вождів Г.О. Зінов’єва, Л.Б. Каменєва, Й.В. Сталіна. Вже названий історик В.А. Греченко, який ретельно досліджував перебіг внутріпартійної боротьби в Україні в 20-і роки, наводить у своїх роботах приклади підтримки в окремих регіонах та партійних осередках позицій Г.О. Зінов’єва – Л.Б. Каменєва – Й.В. Сталіна, але погоджується з тим, що лінія “трійки” на зміцнення влади більшовиків і партійно-державного апарату в СРСР була ближча для представників цієї еліти і апарату, ніж намагання Л. Троцького, К. Радека, Х. Раковського та інших відомих і впливових троцькістів продовжувати активну революційну боротьбу за перемогу світової революції [1.-С.120]. На настрої партійного загального в бік підтримки політики “трійки” щодо її намірів побудови соціалізму в окремо взятій країні – СРСР у 1923 р. суттєво вплинула поразка спроб революцій у Німеччині та Болгарії. Л. Троцький, К. Радек та їх прихильники намагались очолити ці революції, втягнути СРСР у нову світову війну з революційною метою. Події 1923 р. в Німеччині та Болгарії і реакція на них у лавах більшовицької еліти СРСР добре висвітлюють те, що В.І. Ленін зрозумів ще в 1921 р.: початок боротьби різних угруповань за владу на основі різних ідеологічних засад. “Трійці” вдалось краще і, головне, швидше об’єднати всі антитроцькістські сили та краще зрозуміти бажання, наміри нових можновладців у центрі та на місцях скористатись отриманою, завойованою владою. Саме ці обставини та причини пояснювали і досить швидкий перехід на позиції “трійки” більшовицької еліти України на чолі з Е.Й. Квірінгом.

Результати партійної дискусії в Україні у 1923-1924 рр. в узагальненому вигляді нам вдалось знайти у державному архіві Запорізької області. Аналіз цих результатів дає можливість краще зрозуміти причини незадоволення “трійки” вождів особисто Е.Й. Квірінгом, який, здавалось, все зробив для того, щоб забезпечити політичну перемогу над Троцьким і його прихильниками в Україні у 1923-1924 рр.

Так, у Катеринославській губернії з 16 великих партійних організацій, які об’єднали всіх комуністів губернії, всі 16 проголосували більшістю за резолюцію ЦК РКП(б), тобто за резолюцію Г.О. Зінов’єва – Л.Б. Каменєва – Й.В. Сталіна [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.22].

Але перебіг партійної дискусії у Катеринославській губернії мав певні особливості. Несподівано для ЦК КП(б)У бюро губкому вирішило не висловлювати свою думку, щоб не нав’язувати її рядовим членам КП(б)У та партійним осередкам губернії. Це суперечило інструкціям ЦК КП(б)У та викликало сувору критику Г.І. Петровського, який наголошував у своєму виступі на пленумі Катеринославського губкому КП(б)У, що “керівна організація не повинна вичікувати, вона повинна негайно, як тільки порушується питання, висловити свою думку” [9].

У Київській губернії з 30 партійних організацій КП(б)У 26 більшістю проголосувало за резолюцію ЦК РКП(б) і 4 за резолюцію опозиції Л.Д. Троцького [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.22]. Але ця досить непогана для “трійки” з політбюро ЦК РКП(б) статистика не відбиває реальної гостроти подій, які розгорнулись серед комуністів у Києві та в губернії. В.А. Греченко підкреслював, що зміст партійної дискусії викликав неабиякий інтерес більшовицького загального Києва. У цьому місті номери газети “Правда” з дискусійними матеріалами “продавались утричі дорожче” і відразу стали дефіцитом, який шукали для ознайомлення і безпартійні [1.-С.116].

Безпосередньо у партійних осередках Київської губернії дискусія відразу ж набула гострого змісту. У Києві на міській конференції бюро партійних осередків наприкінці грудня 1923 р. голоси комуністів під час обговорення дискусійних питань розділилися майже порівну, а резолюція про становище в РКП(б) була прийнята лише за основу. Тому пленум Київського губкому і губКК КП(б)У одноголосно, що варто підкреслити, прийняв рішення вважати дискусію у Києві незакінченою та визнав за необхідне

продовжити її в осередках та районних організаціях [1.-С.116]. Крім того, Київський губКК КП(б)У висловив у резолюції свою незгоду з позицією політбюро ЦК і ЦКК КП(б)У у дискусії, вважаючи, що ця позиція створює умови для виникнення нових фракцій та угруповань у більшовицькій організації України. Висвітлюючи хід дискусії, газета київських більшовиків “Пролетарская правда” стверджувала 15 січня 1924 р., що опозиція нараховувала не менш як 50% міської партійної організації [10]. Ця ж газета публікувала у ті часи резолюції, які пропонувала опозиція на міських та районних зборах. У цих резолюціях не підтримувались обвинувачення “трійки” та керованого ними ЦК РКП(б) на адресу Л.Д. Троцького та безпосередньо прихильників опозиції в Україні, а також було запропоновано ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У вжити заходів щодо вільного вияву думок у партійних організаціях [11].

Слабкість позицій ЦК КП(б)У і потужний опір троцькістської опозиції на Київщині викликали незадоволення у членів “трійки” і турботу більшовицької еліти України. Перебіг подій під час дискусії 1923-1924 рр. сприяв швидкому просуванню в ієрархії партійно-державного апарату Київської губернії росіянина Павла Петровича Постишева, який до вересня 1923 р. ніколи не був в Україні. Він прибув у республіку на запрошення М.В. Фрунзе, який рекомендував його ЦК КП(б)У як перевіреного у боях громадянської війни в Сибірі та на Далекому Сході більшовика з 1904 р. Тридцятишестирічний П.П. Постишев був направлений більшовицькою верхівкою України у Київ для посилення роботи губернської парторганізації. Йому вдалось змінити ситуацію і забезпечити перемогу “трійці”.

Маловідомо, що і партійний осередок Київського губернського відділу ДПУ теж спочатку більшістю голосів проголосував за платформу опозиції після виступу на їх зібранні відомого троцькіста М.В. Голубенка. Серед київських чекістів, прихильників Л.Д. Троцького, виявились: помічник (заступник) начальника губернського відділу ДПУ В.М. Горожанин, керівники підрозділів Я.З. Камінський, М.Ф. Воронов, М.С. Альохін, О.І. Риклін, А.Я. Аузен, О.О. Янов, секретар парторганізації губвідділу ДПУ П.М. Рахліс та інші. Під тиском представників губкому КП(б)У перелякані наслідками свого рішення чекісти-керівники, особливо ті, що ще зовсім недавно належали до інших політичних партій на чолі з колишнім боротьбистом В.М. Горожанином (Кудельським), вже наступного дня, після голосування за платформу Л.Д. Троцького, визнали свою помилку та написали до губернської більшовицької газети “Пролетарская правда” лист-покаяння. Цей лист опублікували 21 лютого 1924 р., а керівників-чекістів, що його підписали, вибачили. (У 1937-1938 рр. їм все нагадали. Всі вони були обвинувачені в участі у троцькістській опозиції та знищені). П.М. Рахліс лист-покаяння не підписав, тому його відправили до Подільського губернського відділу ДПУ на посаду звичайного уповноваженого [12.-С.63].

Досить впевнено та переконливо позиція “трійки” та ЦК РКП(б) перемогла у партійних осередках Подільської, Чернігівської, Волинської та Полтавської губерній. У Подільській губернії лінію Г.О. Зінов’єва – Й.В. Сталіна – Л.Б. Каменєва підтримали значною більшістю у 15 з 15 партійних організацій [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.22].

Так само у Полтавській губернії з 16 партійних організацій КП(б)У за резолюцію ЦК РКП(б) було проголосовано у 16 організаціях [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.22]. Нечисленні більшовицькі організації Чернігівської та Волинської губерній стовідсотково підтримали позицію “трійки” вождів більшовизму та ЦК РКП(б), хоча окремі комуністи і в цих губерніях підтримували опозицію та симпатизували Л.Д. Троцькому. Але під час голосування у своїх осередках вони залишались у політичній меншості [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.23].

Досить цікавими були результати голосування під час партійної дискусії 1923-1924 рр. в Одеській губернії. Секретар Одеського губкому КП(б)У М.М. Хатаєвич інформував ЦК КП(б)У, що приблизно 1/3 частина комуністів дотримувалась

опозиційних поглядів. Основною причиною цього М.М. Хатаєвич називав незадоволення рядових партійців зловживаннями “нагорі”, бюрократизмом, “переважанням механічного керівництва над ідейним зв’язком” [1.-С.116]. Але під час голосування у партійних організаціях Одеської губернії 36 з 36 організацій КП(б)У підтримали лінію Г.О. Зінов’єва – Л.Б. Каменєва – Й.В. Сталіна [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.23].

За результати дискусії у Донбасі “трійка” була спокійна. Г.О. Зінов’єв і Й.В. Сталін були переконані, що партійний загальний Донецької губернії підтримає резолюцію ЦК РКП(б), тобто їх резолюцію. Так врешті-решт і трапилось. З 39 партійних організацій Донеччини 39 підтримали “трійку” проти Л.Д. Троцького та його прихильників [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.23]. Та ця перемога не була такою легкою, як очікувалось. Наприклад, Луганська окружна партійна конференція спочатку визнала організаційну лінію ЦК РКП(б) невірною. Губком КП(б)У доклав значних зусиль, щоб змінити це рішення. Маріупольська партконференція взагалі визнала, що “дискусія набула ненормального характеру, перейшовши в русло особистих відносин, іноді в недопустимій формі у пресі”. Були й інші критичні оцінки дій ЦК КП(б)У та керівної “трійки” політбюро ЦК РКП(б) у Москві [13].

Епіцентром партійної дискусії 1923-1924 рр. стала столиця УСРР місто Харків та Харківська губернія. Якщо розглядати результати дискусії у Харківській губернії за формальними ознаками, то перемога резолюції Г.О. Зінов’єва – Л.Б. Каменєва – Й.В. Сталіна не викликає сумніву. У 36 з 43 партійних організацій Харківської губернії перемогла “трійка” [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.22]. Але якщо ознайомитись з переліком партійних осередків, де перемогли під час голосування прихильники Л.Д. Троцького, то відразу виникають питання, на які історики за радянських часів навіть не намагались шукати відповіді. Резолюцію опозиції підтримали партійні осередки: текстильшвейпрому, наркомату зовнішньої торгівлі, ВУКСу, наркомату фінансів, губернської партійної школи, а головне – ЦК КП(б)У та ДПУ УСРР [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.22].

Результати боротьби з Л.Д. Троцьким і троцькізмом у Харкові суттєво вплинули на ставлення “трійки” вождів і особисто Й.В. Сталіна до Е.Й. Квірінга, хоча загальні результати партійної дискусії 1923-1924 рр. в Україні повинні були її задовольнити: із 191 партійної організації КП(б)У тільки 11 проголосували за опозицію, 180 партійних організацій голосували за резолюцію ЦК РКП(б), тобто підтримали “трійку” [8.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.129.-Арк.23]. (У цілому по РКП(б) 98,7% членів партії проголосували за резолюцію “трійки” і лише 1,3% були за резолюцію Л.Д. Троцького).

Серед активних прихильників Л.Д. Троцького та платформи опозиції в Україні, крім вже названих Х.Г. Раковського, А.Я. Шустера, М.В. Голубенка, можна виділити В.Х. Ауссема, Г.Л. П’ятакова (у 1923 р. він займав важливу посаду голови Центрального правління кам’яновугільної промисловості Донбасу), І.К. Дашковського (ректор Комуністичного університету імені Артема у Харкові), М.О. Лобанова, Я.А. Лівшиця (у 1923 р. обіймав посаду начальника секретно-оперативної частини ДПУ УСРР) та інших. Але в цілому більшовицька еліта України, після від’їзду за її межі Х.Г. Раковського, досить швидко і дружно підтримала “трійку”. В усіх партійних осередках РКП(б) ЦК розпочав обговорення листа Л.Д. Троцького до партії та “заяви 46” з метою їх засудження. 22 жовтня і 14 грудня 1923 р. політбюро ЦК КП(б) на своїх засіданнях за участю керівників уряду УСРР та всіх наркомів розглянуло питання про становище у партії у зв’язку з виступом опозиції Л.Д. Троцького. Всі присутні на цих засіданнях підтримали резолюцію із засудженням дій опозиції, крім наркома внутрішніх справ УСРР І.І. Ніколаєнка. Через тиждень І.І. Ніколаєнко потрапив не за своїм бажанням у ситуацію, яка привела його до звільнення з посади наркома та притягнення до партійної

відповідальності. Наркома внутрішніх справ звільнили з посади “за появу на вулиці у нетверезому стані і буйство в районній міліції” [14.-С.354].

Більшовицьку еліту в Україні особливо турбувала ситуація, яка склалась під час партійної дискусії 1923-1924 рр. у партійних осередках ДПУ УСРР. Опозиціонерів у центральному апараті ДПУ УСРР очолював начальник секретно-оперативної частини Яків Абрамович Лівшиць. Він фактично захопив контроль у партійній організації центрального апарату ДПУ УСРР. Партійна організація центрального апарату ДПУ УСРР була прикладом для всіх партійних осередків чекістів-комуністів, тому підтримка нею платформи Л.Д. Троцького набула негативного для політбюро ЦК РКП(б)У розголосу не тільки в Україні, але і в Москві. Пізніше керівник ДПУ УСРР В.А. Балицький, який одним із перших у політичній еліті УСРР переорієнтувався на Й.В. Сталіна, згадував: “Особисто довелося в Харкові зустрітися з Лівшицем, як з опозиціонером. У нього були досить міцні зв’язки, і з часом становище було таке, що осередки деінде тріщали, незважаючи на те, що я очолював тоді ДПУ. Довелося навіть деякий час бути в меншості. Тільки згодом нам вдалося трохи цю публіку заспокоїти, розігнати та розпустити” [15.-С.27].

14 лютого 1924 р. Я.А. Лівшиць був відкликаний до Москви і незабаром переведений з органів держбезпеки на господарську роботу. З метою зміцнення керівництва ДПУ УСРР постановою Раднаркому УСРР від 24 травня 1924 р. заступником голови ДПУ республіки був призначений К.М. Карлсон (до того очолював Донецький губернський відділ ДПУ), який за сумісництвом очолив і секретно-оперативну частину ДПУ УСРР. Того ж місяця В.М. Горожанин очолив секретний відділ ДПУ УСРР замість Н.М. Райського-Лехтмана.

Незважаючи на те, що партійна дискусія, яка мала місце у РКП(б) у 1923-1924 рр. була гострою за змістом і формою проведення, а за наслідками була невтішною для опозиції та її лідера Л.Д. Троцького, слід зазначити, що до 1927 р. репресії у конкретному розумінні цього поняття проти прихильників опозиції не застосовувалися.

Треба зауважити, що серед прихильників Л.Д. Троцького в СРСР та серед тих, хто підписав добре відому історикам “заяву 46”, було багато партійних діячів, які у різний час діяли в Україні, мали тут безліч знайомих, друзів, колишніх колег, однодумців: Є.Б. Бош, Г.Л. П’ятаков, Рафаїл (Т. Фарбман), Я.Н. Дробніс, Х.Г. Раковський, Т.В. Сапронов, А.С. Бубнов, В.В. Косіор, В.О. Антонов-Овсієнко. Вони намагались апелювати до своїх українських товаришів, впливали на них. Усе це мобілізувало на рішучу боротьбу проти них ту більшу частину більшовицької еліти України, яка підтримала “трійку” [16.-С.128-131]. Авторитетний серед них для частини робітників і селян Г.І. Петровський так пояснював ставлення більшовицької еліти України до Л.Д. Троцького та троцькістів у 1924 р.: “Троцький – талановитий чоловік, але завжди був поганим комуністом... Якщо буде потрібно, то партія змете зі свого шляху й Троцького” [17].

Було б великою помилкою думати, що Л.Д. Троцький і його однодумці не мали намірів захопити всю повноту влади в СРСР. Їх наміри мало чим відрізнялись від намірів “трійки” Г.О. Зінов’єв – Л.Б. Каменєв – Й.В. Сталін. Ще у січні 1923 р. Л.Д. Троцький відхилив пропозицію Й.В. Сталіна, узгоджену з В.І. Леніним, Г.О. Зінов’євим та Л.Б. Каменєвим, посісти посаду заступника голови Раднаркому СРСР. Він не приховував, що не бажає бути у будь-кого заступником, навіть якщо це смертельно хворий В.І. Ленін. Потім, напередодні лютневого Пленуму ЦК РКП(б) у 1923 р., саме Л.Д. Троцький відхилив ленінську пропозицію про збільшення кількості членів ЦК і замість цього запропонував зменшити склад ЦК РКП(б) за рахунок включення у нього тільки членів політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК. Ця пропозиція була відхилена більшістю голосів на Пленумі. Всі члени та кандидати у члени політбюро ЦК РКП(б) підписали лист до партії, крім, зрозуміло, Л.Д. Троцького, у якому звинуватили

останнього у намірах створити у керівництві партії кризу та виключити з політбюро ЦК РКП(б) нелояльних і непокірних його волі членів. На XII з'їзді РКП(б) протистояння між Л.Д. Троцьким і “трійкою” вже набуло конкретного змісту і стало зрозумілим прошарку високопоставлених номенклатурників. У частини учасників з'їзду викликало незадоволення та іронію неприховане бажання Г.О. Зінов'єва заступити у партії на місце ще живого В.І. Леніна. (М.М. Осинський у своєму виступі на з'їзді просто глузував з цього приводу). Для “трійки” вождів більшовизму у неприємність переросло спеціальне засідання XII з'їзду, яке було присвячене урочистим привітанням представників окремих підприємств і закладів. Кожне таке привітання закінчувалось здоров'ям на честь В.І. Леніна. Дуже часто звучало ім'я і Л.Д. Троцького. І тільки іноді виступаючі згадували Г.О. Зінов'єва, Л.Б. Каменєва, Й.В. Сталіна та М.І. Бухаріна. Все це свідчило про те, що у квітні 1923 р. Л.Д. Троцький був більш впливовою фігурою серед партійного загалу країни. Тому перемога над ним у партійній дискусії 1923-1924 рр. не була такою легкою для триумвірату вождів, як це малювала радянська історіографія цього періоду.

Не слід забувати, що до січня 1925 р. Л.Д. Троцький був головою Реввійськради, тобто керував слухняною його волі та наказу Червоною Армією. Керівництво Червоної Армії, особливо М.І. Муралов, В.О. Антонов-Овсієнко, Е.М. Складанський, палко підтримувало свого улюбленого вождя. Син В.О. Антонова-Овсієнка О.В. Антонов-Овсієнко стверджує, що його батько, а за місяць до цього і М.І. Муралов пропонували у грудні 1923 р. Л.Д. Троцькому силами однієї дивізії покінчити з владою “трійки” та її прихильників у Москві. Л.Д. Троцький нібито відповів В.О. Антонову-Овсієнку: “Ну, Володимире Олександровичу, це – не більшовицькі методи. Так не можна” [16.-С.130-131]. Розуміючи небезпеку, яка чекала “трійку” вождів з боку керівництва Червоної Армії, Г.О. Зінов'єв і Й.В. Сталін ініціювали на початку 1924 р. прийняття постанови, згідно з якою частина військових керівників, яка підтримувала Л.Д. Троцького, була звільнена з посад і переведена з армії на іншу роботу. Так В.О. Антонов-Овсієнко був позбавлений посади начальника Головного політичного управління Червоної Армії та направлений на дипломатичну роботу, генконсулом до Кантону (Китай). М.І. Муралов був направлений до Північнокавказького військового округу. Е.М. Складанський, який був заступником Л.Д. Троцького у Реввійськраді з вересня 1918 р., тобто з моменту її утворення, був у січні 1924 р. призначений головою тресту “Моссукно”, а пізніше у 1925 р., за офіційною версією, несподівано потонув під час купання в озері, коли знаходився у відрядженні в США. Е.М. Складанський загинув, коли йому було лише 33 роки [18.-С.667].

Л.Д. Троцький, всупереч чуткам про нього серед партійного загалу у 1923-1924 рр. як про нового “радянського Бонапарта”, намагався досягти повної влади в СРСР і стати одноосібним диктатором політичними засобами, тобто спираючись на свою непересічну популярність і здібності. Він мав інформацію про незадоволення Г.О. Зінов'єва та Л.Б. Каменєва окремими діями Й.В. Сталіна вже у середині 1924 р. Тому його передмова “Уроки Октября” до третього тому власних творів була направлена в першу чергу на розкол “трійки” та політичну компрометацію Г.О. Зінов'єва та Л.Б. Каменєва. Тоді, у 1923-1924 рр., вони йому здавались більш вагомими суперниками у боротьбі за владу, ніж Й.В. Сталін. Але поява статті “Уроки Октября” мала зворотний ефект. “Трійку” підтримали такі партійні олігархи, як М.І. Калінін, В.В. Куйбишев, А.І. Риков, Н.І. Бухарін, В.М. Молотов, Г.Я. Сокольников. До них додався і колишній прихильник Л.Д. Троцького – Ф.Е. Дзержинський. На січневому Пленумі ЦК РКП(б) у 1925 р. ці політичні діячі СРСР позбавили Л.Д. Троцького посади голови Реввійськради, залишивши його членом політбюро ЦК РКП(б). Замість нього головою Реввійськради та наркомом СРСР з військових і морських справ став М.В. Фрунзе, який багато зробив для того, щоб прихильники Л.Д. Троцького не перемогли в Україні та у партійних осередках

військових частин, розташованих в УСРР. Не випадково, що більшовицька еліта України у своїй резолюції, прийнятій напередодні січневого пленуму РКП(б), вимагала саме такого перебігу подій: зняти Л.Д. Троцького з командування Червоною Армією, але залишити у складі політбюро ЦК РКП(б) (аналогічну резолюцію прийняли партійні організації міст Москви та Ленінграда, регіони Уралу) [19.-С.392].

Антитроцькістські настрої серед партійного загалу України після появи на посаді керівника КП(б)У Л.М. Кагановича тільки посилювались. По-перше, це було результатом цілеспрямованих дій більшовицької еліти України; по-друге, це впливало з небажання політичної еліти УСРР підтримувати зовнішньополітичні авантюри Л.Д. Троцького, які він планував у Європі та Азії з метою розгортання світової революції. Ця верхівка бажала всебічного зміцнення своєї влади в Україні та можливостей використання свого елітарного і привілейованого статусу; по-третє, патріотично налаштована частина більшовицької еліти України знала про антиукраїнські настрої Л.Д. Троцького та його прихильників. Лев Давидович взагалі скептично ставився до поглядів і намірів українських комуністів щодо вирішення національного питання у процесі побудови комунізму в окремо взятій країні. Л.Д. Троцький, націлений не на нову економічну політику та реалізацію політики коренізації, а на продовження світової революції, писав з цього приводу: “Новый период открытых революционных боев за власть неизбежно выдвинет вопрос о государственных взаимоотношениях народов революционной Европы. Единственным программным решением этого вопроса являются Европейские Соединенные Штаты” [19.-С.367].

Тому не дивно, що кількість тих у КП(б)У, хто під час реалізації політики українізації підтримував платформу Л.Д. Троцького, постійно зменшувалась. На 7 грудня 1927 р. з 147 970 осіб, які взяли участь у новій загальносоюзній дискусії у КП(б)У, за опозицію проголосувала лише 741 особа або 0,5% від загальної кількості членів КП(б)У, яка взяла участь у партійній дискусії 1927 р. [12.-С.105]. Згодом прихильників Л.Д. Троцького почнуть виключати з КП(б)У, заарештовувати, відправляти на заслання у далекі краї, а пізніше саджати до концтаборів і розстрілювати під час репресій 30-х років. Цікаво, що з роками чисельність тих, кого партійні ідеологи та органи ОДПУ-НКВС зарахували до лав прихильників Л.Д. Троцького, зростала, адже тривав активний пошук “прихованих троцькістів”, до яких записували всіх, хто був незручним або нелояльним до більшовицької еліти. Ініціатором багатьох каральних масових акцій проти опозиції в Україні був голова ДПУ УСРР і тоді кандидат у члени політбюро ЦК КП(б)У В.А. Балицький. Так, 27 липня 1928 р. на закритому засіданні політбюро ЦК КП(б)У було вирішено погодитись з пропозицією П.П. Постишева та В.А. Балицького про вилучення з Харкова 3-4 активних опозиціонерів, “які здійснюють розкладницьку роботу”, а також вилучення з інших округів України “кількох особливо активних опозиціонерів”. В.А. Балицькому доручалось також узгодити список опозиціонерів для вилучення з України, тобто арешту з секретарем ЦК КП(б)У Медведєвим і ОДПУ у Москві. Ця операція була проведена з перевиконанням [12.-С.105].

Лев Давидович Троцький хоч і народився та виріс в Україні, був далеким від її народу, його прагнень і бажань. Він досить примітивно і погано знав його історію, культуру, традиції, звичаї. І не тому, що він був євреєм за походженням, а тому, що його віра в перемогу світової революції заважала йому зрозуміти навіть особливості світогляду українських комуністів-членів КП(б)У. Він у 20-і роки вважав, що є їхнім вождем, а вони вирішили по-іншому і пішли за більш зрозумілим для них, більш примітивним і “своїм” Й.В. Сталіним. Це була їхня трагедія, як і трагедія всього українського народу в 20–30-і роки минулого століття. Але чи був би Л.Д. Троцький кращим для українців? Навряд чи!

Джерела та література

1. Греченко В.А. До історії внутріпартійної боротьби в Україні у 20-ті роки // Український історичний журнал. – 1993. – №9.
2. Шаповал Ю.І. Л.М. Каганович на Україні // Український історичний журнал. – 1990. – №8.
3. Георг фон Раух, Густав Хильгер. Ленин. Сталин. – Ростов-на-Дону, 1998.
4. Кривицький В.Г. “Я был агентом Сталина”: Записки советского разведчика / Пер. с англ. – М., 1991.
5. Феликс Эдмундович Дзержинский: Биография / Ред. кол. А.С. Велидов и др. – М., 1978.
6. Мельниченко В.Ю. XII з'їзд РКП(б): Раковський проти Сталіна // Український історичний журнал. – 1989. – №12.
7. Зиновьев Г. Новые задачи партии // Правда. – 1923. – 7 ноября.
8. Державний архів Запорізької області.
9. Пленум губкома. Заключительное слово т. Петровского на общем собрании членов и кандидатов в члены КП(б)У // Звезда (Екатеринослав). – 1923. – 28 декабря.
10. Московская и Киевская оппозиции // Пролетарская правда. – 1924. – 15 января.
11. Дискуссия в Киеве // Пролетарская правда. – 1923. – 22 декабря.
12. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К., 2002.
13. Голос Донбасса // Коммунист. – 1924. – 8 января.
14. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 2000.
15. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997.
16. Антонов-Овсієнко А.В. Л. Троцький – Й. Сталін – В. Антонов-Овсієнко (Фрагменти історії політичної боротьби) // Український історичний журнал. – 1992. – №3.
17. Петровський Г. На запитання селянам // Вісті ВУЦВК. – 1924. – 11 грудня.
18. Склянський Ефраїл Маркович // Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат (Репринтное изд.). – М., 1989.
19. Емельянов Ю.В. Сталин. Путь к власти. – М., 2002.

SUMMARY

The struggle of elite groups among the governing elite of the USSR led to the authorities in the country on several hostile camps. There is an attempt to reveal and analyze the reasons which led to the victory of Stalin's elite group in this struggle on the territory of Ukraine.

В.В. Перепада

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ ДИРЕКТОРІЄЮ УНР ТА НІМЕЧЧИНОЮ

Відносини між Директорією УНР та Німеччиною склалися на тлі військової поразки Німеччини на Західному фронті, революції у самій Німеччині та протигетьманського повстання в Україні. Самі відносини пройшли через кілька етапів і визначалися, зрештою, геополітичними мотивами. Ці мотиви з боку Німеччини полягали у збереженні військово-стратегічного контролю й економічного впливу на сході Європи та намаганні залучитися на більш-менш рівноправній основі до нового світового та європейського порядку, який вибудовували держави-переможниці. Директорія УНР розглядала свої відносини з Німеччиною як механізм міжнародної легітимації режиму, залучення України до нової міжнародної та європейської системи держав та захисту суверенітету в конфлікті з більшовицькою Росією.

Ситуація в Україні після утворення Директорії УНР та нюанси у ставленні до України окремих країн Антанти дозволили Німеччині утриматись від масштабного